

МУАММОЛИ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ**Аҳмаджонова Маъмурахон Неъматовна***Фаргона шаҳар касб-хунар мактаби биология фани ўқитувчиси***Эралиева Ширмоной Нуралиевна***Фаргона шаҳар касб-хунар мактаби тарбия фани ўқитувчиси***Хўжақулова Зухраҳон Хасанбоевна***Фаргона шаҳар касб-хунар мактаби тикувчилик касби бўйича ишлаб чиқариш таълим устаси*

Муаммоли таълим технологиялари ўқувчи фаолиятини фаоллаштириш ва жадаллаштиришга асосланган. Муаммоли таълим технологиясининг асоси – инсоннинг фикрлаши муаммоли вазиятни ҳал этишдан бошланиши ҳамда унинг муаммоларни аниқлаш, тадқиқ этиш ва ечиш қобилиятига эга эканлигидан келиб чиқади. Муаммоли таълим ўқувчиларнинг ижодий тафаккури ва ижодий қобилиятларини ўстиришда жиддий аҳамиятга эга.

Муаммоли таълимнинг бош мақсади – ўқувчиларнинг ўрганилаётган мавзуга доир муаммоларни тўлиқ тушуниб етишига эришиш ва уларни ҳал эта олишга ўргатишдан иборат. Муаммоли таълимни амалиётда қўллашда асосий масалалардан бири ўрганилаётган мавзу билан боғлиқ муаммоли вазият яратишдан иборат.

Турли ўқув фанлари бўйича ўқитувчилар дарслар жараёнида муаммоли вазиятлар ҳосил қилишни ва уларни ечиш усулларини олдиндан кўзда тутишлари керак.

Муаммоли вазият яратиш усуллари:

- ўқитувчи ўқувчиларга дарс мавзуси билан боғлиқ зиддиятли ҳолатни тушунтиради ва уни ечиш йўлини топишни таклиф қилади;
- бир масалага доир турли нуқтаи-назарларни баён қилади;
- ҳал этиш учун етарли бўлмаган ёки ортиқча маълумотлар бўлган ёки саволнинг қўйилиши нотўғри бўлган масалаларни ечишни таклиф этади ва бошқалар.

Муаммоли вазиятни ҳал этиш даражалари:

- ўқитувчи муаммони қўяди ва ўзи ечади;
 - ўқитувчи муаммони қўяди ва унинг ечимини ўқувчилар билан биргаликда топади;
 - ўқувчиларнинг ўзлари муаммони қўядилар ва унинг ечимини топадилар.
- Муаммоли вазиятни ечишда қўлланиладиган усуллар:
- муаммони турли нуқтаи-назардан ўрганиш, таҳлил қилиш;
 - солиштириш, умумлаштириш;
 - фактларни аниқлаш ва қиёслаш;
 - вазиятга боғлиқ хулосалар чиқариш;
 - ўқувчиларнинг ўзлари аниқ саволлар қўйиши ва бошқалар.

Муаммоли таълимнинг асосий ғояси билимларни ўқувчиларга тайёр ҳолда бериш эмас, улар томонидан дарс мавзусига тегишли муаммолар бўйича ўқув-тадқиқотларини бажариш асосида ўзлаштирилишини таъминлашдан иборат.

Ўзбекистонда муаммоли таълимни қўллаш бўйича бир неча асрлар давомида мактаб ва мадрасаларда суқротона савол-жавоб усулидан кенг фойдаланиш асосида ўқувчиларда зийраклик, ҳозиржавоблик сифатлари ҳамда гўзал нутқ таркиб топтирилган.

Суқротона савол-жавоб усули ҳозиргача энг самарали таълим усулларида бири сифатида қўлланилади. Бунда ўқувчи чуқур мантикий фикрлашга, зийракликка, аниқ ва тўғри сўзлашга, нутқнинг мантикийлиги ва равонлигига ҳамда танқидий, ижодий фикрлашга ўргатилган. Масалан, суқротона суҳбатлар деганда ўқитувчининг ўқувчини мустақил ва фаол фикрлаш жараёнига олиб кириши ҳамда унинг фикрлашидаги нотўғри жиҳатларни зийраклик билан аниқлаган ҳолда уларни тузатиш йўлига олиб чиқишдан иборат усуллар назарда тутилади.

Бундай суҳбат босқичларини қуйидагича соддалаштириб ифодалаш мумкин;

1. Савол-жавоблар орқали ўқувчининг билим даражаси ва фикрлаш қобилиятини умумий тарзда аниқлаш.

2. Ўрганилаётган мавзунинг мазмунини ўқувчи мотивларига мувофиқлаштириш. Бу, асосан, ўқувчининг қизиқиш ва қобилиятларига мос бўлган мисоллар танлаш орқали амалга оширилади.

3. Ўқувчини фаол мулоқотга олиб кириш. Бунда асосан рағбатлантириш усулларида фойдаланилади.

4. Ўқитувчи ўзини билмайдиган одамдек, ўқувчидек тутиб, саволлар бериб боради.

5. Ўқувчининг тўғри фикрларини мақташ орқали уни янада эркин ва чуқурроқ фикрлашга, сўзлашга жалб қилиш.

Ўқувчининг хато фикрларини аниқлаб бориш.

7. Ўқувчининг хато фикрларига нисбатан тўғри фикрни ўқитувчи томонидан яққол мантикий асосланган шаклда баён қилиш ёки тушунтириш орқали ўқувчи учун муаммоли вазият яратилади ва ўқувчини ўз хатоларини ўзи тузатишига йўналтирилади.

Бундан кўриниб турибдики, ушбу усул юқори натижа бериши шубҳасиз бўлиб, аммо бунинг жиддий шартлари ҳам мавжуд. Булар ўқитувчининг кенг билимга ва ижодий фикрлаш қобилиятига, юқори мулоқот маданиятига, педагогик маҳоратга эга бўлиши кабилардан иборат.

Муаммоли таълим машғулотларини ташкил этиш ва бошқариш

Муаммоли таълим машғулотларини ташкил этиш ва бошқариш қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

-ўқув фани ва дарслар мавзусини ўргатишда улар билан боғлиқ муаммоли масалаларни белгилаш;

-улардан муаммоли вазиятлар ҳосил қилиш ва амалда фойдаланишни олдиндан режалаштириб бориш;

-ўқувчиларнинг тайёргарлик даражасини ҳисобга олиш;
-зарур ўқув воситаларини тайёрлаш;
-муаммоли вазиятдаги мавжуд зиддиятни кўрсатиш;
-топширикни ва уни ечиш учун етарли шартларни аниқ баён қилиш;
-ўқувчиларнинг муаммони ҳал этишда йўл қўяётган хатоларини, уларнинг сабабини ва хусусиятини кўрсатиш;
-ўқувчиларнинг нотўғри тахминлари асосида чиқарган хулосалари оқибатини муҳокама этиб, тўғри йўлни топишларига кўмаклашиш ва бошқалар.

Муаммоли таълим жараёнини қуйидаги учта асосий босқичга ажратиш мумкин:

1. Муаммоли вазият ҳосил қилиш.
2. Муаммони ечиш тахминларини шакллантириш.
3. Ечимнинг тўғрилигини текшириш (олинган ечим билан боғлиқ ахборотни тизимлаштириш орқали).

Муаммоли вазият ҳосил қилишда қуйидагилар ҳисобга олиниши лозим:

Муаммолар назарий ёки амалий йўналишда бўлади.

Дарсда ҳосил қилинадиган муаммоли вазият ҳамда ўқувчиларга ҳал этиш таклиф этиладиган муаммога қўйиладиган энг асосий талаб – ўқувчиларнинг қизиқишини оширадиган, энг камида эса, ўқувчиларда қизиқиш ҳосил қиладиган бўлиши кераклигидан иборат. Акс ҳолда кўзда тутилган натижага эришиш имкони бўлмайди.

Муаммо ўқувчиларнинг билим даражаларига ҳамда интеллектуал имкониятларига мос бўлиши шарт.

Ҳосил бўлган муаммоли вазиятни ечиш учун топшириқлар янги билимларни ўзлаштиришга ёки муаммони аниқлаб, яққол ифодалаб беришга ёки амалий топширикни бажаришга йўналтирилган бўлади.

Ўқувчиларнинг муаммоли вазиятни тушунишлари, унинг келиб чиқиши сабаблари ҳамда нималарга, қанчалик даражада боғлиқлигини идрок қила олишлари натижасида ҳосил бўлади. Бундай тушуна олиш эса ўқувчиларга мустақил равишда муаммони ифодалай олиш имкониятини беради.

Муаммони ечиш тахминларини шакллантиришда ўқувчи ўзлаштирган билимлари асосида кузатиш, солиштириш, таҳлил, умумлаштириш, хулоса чиқариш каби ақлий фаолиятларни бажаради.

Ақлий фаолиятдаги асосий жараён фикрлаш жараёни бўлиб, фикрлашнинг сифати унинг мантиқийлиги, мустақиллиги, ижодийлиги, илмийлиги, асослилиги, узвийлиги, тежамлилиги, мақсадлилиги, тезлиги, таҳлилийлиги, қиёсийлиги, умумлаштирилганлиги, хусусийлаштирилганлиги, кенглиги, чуқурлиги, ишонарлилиги, реаллиги, ҳаққонийлиги даражаси билан белгиланади.

Шу билан бирга интеллектуал сифатлар хотира, тасаввур, англаш ва шу каби психологик жараёнларнинг тезлиги ҳамда бошқа параметрлари билан боғлиқ.

Интеллектуал тараққиёт даражаси ўқитувчиларда ҳамда ўқувчиларда қанча юқори бўлса, шунчалик яхши натижаларга эришиш имконияти ҳосил бўлади.

Шунга кўра ўқувчиларда муаммони сезиш, уни аниқлаш, ечимига доир тахминни тўғри белгилаш ва ечимнинг тўғрилигини текшириш қобилиятлари ривожланиб боради.

Муаммони ҳал этишни 3 та босқичга ажратиш мумкин:

1. **Исботлаш** – бу муаммонинг илгари тўғри деб тан олинган сабаблар билан боғлиқликларини топиш асосида амалга оширилади.
2. **Текшириш** – буни танланган сабабнинг оқибатида ҳал этилаётган муаммо ҳосил бўлиши тўғрилигини асослаш билан амалга оширилади.
3. **Тушунтириш** – бу муаммонинг ечими нима учун тўғрилигини тасдиқловчи сабабларни аниқлаш асосида амалга оширилади.

Интеллект кўплиги назариясининг қисқача баёни қуйдагича:

Бу назарияни америкалик психолог Говард Гарднер (1943 йил 11 июлда туғилган) ишлаб чиққан.

Бу назария ҳар бир одам турли даражада ифодаланган камида саккизта типдаги интеллектга эга эканлигини очиб берди. Улар қуйидагилар:

1. Вербал-лингвистик интеллект-сўз хотираси, сўз бойлиги яхши, ўқишни яхши кўради, сўз билан ижод қилишни ёқтиради. Булар шоир, ёзувчи, нотиклар.
2. Мантиқий-математик интеллект-ҳисоблаш ва сонлар билан ишлашни, мантиқий масалалар, бошқотирмаларни эчишни, шахмат ўйнашни яхши кўради, тенгқурларига нисбатан кўпроқ абстракт даражада фикрлайди, сабаб-оқибат боғлиқликларини тушунади. Булар математик, физик ва бошқалар.
3. Визуал-фазовий интеллект-кўриш образлари билан фикрлайди, карта, схема, диаграммаларни текстга нисбатан осон ўқийди, хаёлга берилиш, расм чизиш, моделлар конструкториялашни яхши кўради. Булар рассом, ҳайкалтарош, меъмор, ихтирочи, шахматчилар.
4. Мотор-ҳаракатли интеллект-юқори спорт натижасига эришади, бошқаларнинг ҳаракатлари, мимикаси, одатларини яхши такрорлайди, ҳамма нарсага қўл теккизиш, буюмларни қисмларга ажратиш ва йиғиш, югуриш, сакраш, кураш тушишни яхши кўради. Ҳунарларга қобилиятли. Булар раққос, мим, артист, спортчилар.
5. Мусиқий-ритмик интеллект-қўшиқлар, куйларни эслаб қолади, овози яхши, мусиқа асбобини чалади, хорда ашула айтади, ҳаракатлари ва сўзлаши ритмли, ўзича сезмасдан куйлайди, бирор иш қилаётиб, столни ритмик чертади. Булар бастакор, мусикачи, қўшиқчи, раққослар.
6. Шахсларо интеллект-тенгқурлари билан мулоқотни, бошқа болалар билан ўйнаш ва уларга ўргатишни яхши кўради, турли ҳолатларда етакчи бўлиб қолади, ҳамдардликни, бошқаларга ғамхўрлик кўрсатишни билади, бошқа болалар унга шерик бўлишга интиладилар. Булар диний ходим, сиёсатчи, дипломатлар.
7. Ички шахсий интеллект-мустақиллик ҳисси, ирода кучини намоиш қилади, ўзинининг яхши ва ёмон хислатларини реал англайди, вазифаларни ҳеч ким халақит бермаганда яхши бажаради, ўзини бошқара олади, якка ишлашни маъқул

кўради, ўз ҳиссиётларини аниқ тасвирлайди, ўз хатоларидан ибрат олади, ўз қадрини билиш ҳисси ривожланган. Булар психолог, ўқитувчи, тарбиячилар.

8. Табиатшунос интеллекти-табиатга, табиат ҳодисаларига, жониворлар, ўсимликларга қизиқади, табиат оламини тушуниш, атроф-муҳитнинг белгилари ва хусусиятларини фарқлаш, таснифлаш ва шу кабиларга қобилятини намоён қилади. Булар табиатшунос, эколог, қишлоқ хўжалик ходимлари.

Айрим болалар ўзларидаги энг устун интеллект типи орқали бошқаларга нисбатан осонроқ ўқишлари мумкин. Ҳар бир боладаги ўз вақтида аниқланган ва ривожлантирилган талант унга ҳаётда юксак чўққиларга эришиш учун йўл очиб беради.

Хулоса қилиб айтганда, таълим жараёни болаларга интеллектнинг ҳар хил типларини жалб қилишни талаб этадиган тажрибалар орттириш имкониятини берадиган ҳолда ташкил этилиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик-ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Т.: 2017-йил.

2. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни
“Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори” китобида –Т.: Шарқ, 1997. – Б.20-29.

3. Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”//
“Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори” китобида –Т.: Шарқ, 1997. – Б.31

4. Азизхўжаева Н.Н. “Ўқитувчи тайёрлашнинг педагогик технологияси” –
Т.: ТДПУ, 2000. – 526.

5. Голиш Л.В., Файзуллаева Д.М. “Педагогик технологияларнинг лойҳалаштириш ва режалаштириш” – Т.: ТДИУ, 2010. – 1496.

6. Йўлдашев Ж.Ғ., Усмонов С.А. “Педагогик технология асослари” – Т.: Ўқитувчи, 2004. – 1016.